

מדור מיוחד: "ישראל 2020" - הזוויות שנשכחו

עורך: אורן יפתחאל

הקדמה

יש לציין שלא מעטים בקרב קהילת התכנון בישראל אינם עוורים לחשיבותם של תחומים מרכזיים אלה, המהווים חלק משמעותי מהשיח המחקרי והמקצועי הנוגע לתכנון ברחבי העולם. עקב כך, בעקבות הפרסום שערך מוטי קפלן, חיברו מספר חוקרות וחוקרים ממוסדות אקדמיים ומקצועיים מובילים זוויות ביקורתיות על פרויקט "ישראל 2020". חיבורים אלה המובאים במדור המיוחד, תורמים לפתיחת דיון כן וביקורתי בתוכנית האב והשפעותיה לאורך זמן על התכנון הישראלי בכלל, ועל התכנון הארצי בפרט.

חיבורים אלה מובאים לפניכם במדור המיוחד הנוכחי **"ישראל 2020 - הזוויות שנשכחו"**. פותחת את המדור נעמי כרמון במאמר מקיף ומעמיק הפרש את תנאי הרקע לפרויקט, את אופיו החברתי והתרבותי של הצוות המוביל, ובמיוחד את פיתוח החלופה החברתית אותה היא הובילה. חלופה זו ניסחה לראשונה קווי פיתוח כוללניים שיסייעו לבניית חברה ישראלית חסונה וצודקת. כרמון מפרטת את העבודה המעמיקה שנערכה בפיתוח החלופה ואת האופן בו היא 'נעלמה' מההמלצות הסופיות של הפרויקט, ומסיימת בהצעת מודל חלופי לקידום בנייתה של חברה משולבת ומתפקדת.

לאחריה מציע כותב שורות אלה מבט ביקורתי על שלוש נקודות עיוורון בהן לקו לדבריו מחברי התוכנית בנושאי ההשפעה החברתית של אסטרטגיית 'צמיחה לפני הכול', ושל הפרטת משאב הקרקע, ומקומו השולי של המרחב הפלסטיני. נקודות עיוורון אלה סייעו לטענתו להעמקת תפקידו של התכנון כמנוע להעברת משאבים מהציבור לידיים פרטיות, בעיקר דרך הפרטת המרחב והאמרת מחירי הקרקע והדיר, במקביל לביסוס תהליך קולוניאלי של ייחוד המרחב והעלמת המרחב הפלסטיני.

מטפורת העיוורון אומצה גם על-ידי עופרה כרמון-אבן, המציגה במאמר השלישי ניתוח ביקורתי של התמקדות התוכנית 'ויורשותיה' בתפקוד היעיל של המרחב העירוני הצפוף, אותו קידמה התוכנית בנחישות. תוך התעלמות מסוגיות חברתיות מרכזיות בראשן הזכות לקורת גג ההולכת ונעלמת במדינה לקבוצות המוחלשות, כמו גם הפערים הגדלים בין יישובים עירוניים וכפריים.

יוסף ג'בארין מציע במאמר הרביעי מבט ביקורתי על שלוש תוכניות ברמה הארצית - תכנית שרון, 'ישראל 2020' ותמ"א 1. הוא מוצא שבכולן נעשה מאמץ סמוי אך

בגיליון קודם של כתב העת 'תכנון' (כרך 17 2020) פורסם מדור מיוחד בכותרת "ישראל 2020" - תכנית האב המשמעותית שחברה בשנות התשעים בידי צוות מומחים רב-תחומי והצעידיה את המעשה התכנוני בישראל לעידן חדש. המדור המקיף שנערך בידי מוטי קפלן כלל מאמרים פרי עטם של קפלן עצמו, יחד עם אלון טל, איריס האן, רחל אלתרמן, ארז סברדלוב, ותמר לניר-שצברג.

ההערכות של "ישראל 2020" שפורסמו במדור זה מעניינות ומלמדות. הן ברובן משבחות את הפרויקט החשוב על ההיקף, המאמץ הגדול של מאות חוקרים ומתכננים, על 'האומץ' של מובילי הפרויקט בראשות פרופ' אדם מזור, על שפת התכנון החדשנית שפותחה בפרויקט, ועל העקרונות הנכונים שאומצו לדעתם כסמן לתכנון הישראלי לדורות הבאים. בעיניהם של רוב הכותבים במדור תכנית האב הארצית שינתה לדעתם את השיח התכנוני בישראל, וכך גם את כיווני הפיתוח העירוני והאזורי במדינה.

עם זאת, באופן שאולי אינו מפתיע אך בו-בזמן מאכזב, הניתוחים המלומדים התמקדו בעיקר בנושאים סביבתיים, ארגונים וכלכליים, ובניתוח אוהד של הפרויקט, כשהם מותירים מספר 'חורים שחורים' הנוגעים להיבטים מוסדיים, תהליכיים, משפטיים ובמיוחד חברתיים ואתניים בהם השפיע הפרויקט בצורה בעייתית יותר על עיצוב המרחב והחברה בארץ.

הכותבים במדור המפורט שערך קפלן, כמו גם רבים מהמתכננים בארץ, גם הדחיקו לשוליים שאלות קרדינליות למרחב הישראלי האמורות להוות את ליבת פרויקט התכנון הארצי הכוללני, כגון משטר המקרקעין, הנגישות לדיור, היחסים בין המגזר הכפרי והעירוני, והיחסים בין יהודים וערבים-פלסטינים. גם שאלת מוסדיות בנוגע לתרגום המלצות התוכנית לשפת המעשה, נותרו אלומות. נושאים נשכחים אלה עוצבו בצורה עמוקה על-ידי התכנון הארצי בכלל, ו"ישראל 2020" בפרט.

עיוורון זה אינו מקרי, ומהדהד את אופיו של הפרויקט עצמו שמיצב את התכנון הישראלי, לצד הישגיו, גם כרז של תהליכים בעיתיים כגון זינוק הרסני במחירי הדיור, המשך השתלטות על, וקיפוח המרחב הפלסטיני. העיוורון מעיד לטעמי על כשל מקצועי, מוסרי ופוליטי של הנהגת המתכננים בישראל, הנוגס במעמד והצלחת התכנון עד היום.

עקבי ואפקטיבי להדיר את החברה הערבית מתהליך התכנון ותוצאותיו החיוביות, ובכך טמון לדעתו כשל מתמשך, הבולט בפרויקט 'ישראל 2020'.

מסכמת את הקובץ נורית אלפסי, המתמקדת בכשלי התוכנית לדמיון, למסד ולפעול למען יישום המלצותיה. למרות המאמץ הגדול שהושקע, והצוות חסר התקדים של חוקרים ומתכננים שתרם לפרויקט, התוכנית נותרה ברובה על המדף. אלפסי מקשרת את האכזבה והתסכול מחוסר יישום תוכנית האב, כמו גם תוכניות רבות נוספות במערכת הישראלית המתבססות על תשריט קשוח ונתק מתהליכים של 'כאן ועכשיו', לחוסר האמון ההולך וגובר במערכת התכנון. מצב זה דורש אימוץ של גישה חדשה – עקרונית וגמישה יותר -- לתכנון במרחבי בכול רמותיו ומוסדותיו.

פרופ' **אורן יפתחאל** מלמד וחוקר גאוגרפיה פוליטית ותכנון עירוני באוניברסיטת בן-גוריון בבאר שבע. ספרו האחרון "עוצמה ואדמה: מאתנוקרטית לאפרטהייד זוחל בישראל/פלסטין" פורסם ב-2021 בהוצאת רסלינג. גרסה מקוצרת ומוקדמת של המאמר הנוכחי פורסמה בידיעון של איגוד המתכננים בדצמבר 2020.

yiftach@bgu.ac.il